

Доц. др Јелена Ћеранић¹

ШКОЛОВАЊЕ СРПСКИХ ЋАКА У ФРАНЦУСКОЈ ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Апстракт: Рад је посвећен школовању српских ђака у Француској за време Првог светског рата. Након уводних напомена о начину реализације овог пројекта, у првом делу рада укратко је описан прелазак ђака преко Албаније и путовање бродовима за Француску. У оквиру другог дела, анализирани су два правна акта којима је било уређено школовање српских ђака у Француској: Конвенција о школовању српских студената, ученика и ученица у француским универзитетима и учитељским школама и Уредба о школовању и васпитању српске омладине у Француској. У трећем делу рада представљена је организација школовања српских ђака у оквиру француског образовног система, а у четвртном делу њихов свакодневни живот у Француској. Посебна пажња у раду посвећена је образовању студената на универзитетима широм Француске. На послетку је размотрен значај и утицај школовања српских ђака у Француској на развој српског послератног друштва.

Кључне речи : Први светски рат, српски ђаци, Француска, Србија, образовање.

1. Уводне напомене

Период Првог светског рата је, у протеклих сто година, био једна од тема о којој се доста писало, при чему су догађаји анализирани превасходно кроз војну или политичку призму. Стога су поједини аспекти овог периода српске историје, као што је друштвени живот, а посебно живот обичних људи, остали недовољно расветљени. Школовање српских ђака у Француској за време Првог светског рата, као значајан догађај из друштвене историје Србије, анализиран је само фрагментарно, иако је овај несвакидашњи културно-просветни феномен имао далекосежан утицај на међуратна збивања у Србији.²

Идеја о школовању српских ђака у Француској потекла је од француског посланика Андре Онора (*André Honnorat*) који је у Скупштини, почетком 1914. године, предложио да се упражњена места у француским лицејима попуне децом бораца палих у балканским ратовима. После повлачења српске војске и народа из Србије 1915. године, питање збрињавања српских ученика поново је постало актуелно. С тим у вези, А. Онора покренуо је сличну иницијативу, тј. изнео предлог да се изврстан број српских ђака, деца погинулих војника, прими у француске школе о трошку француске државе. Са овом идејом упознат је тадашњи министар просвете у влади Србије, Љубомир Давидовић који је у јесен 1915. године у том правцу отпочео преговоре са Огистом Бопом, француским послаником у Србији. Након завршетка преговора, Комисија за спољне послове француске скупштине, 16. новембра 1915, усвојила је Резолуцију о хостилизацији

¹ Институт за упоредно право у Београду, Правни факултет у Бања Луци.

² М. Николов, *Школовање српских ђака у избеглиштву – Француска 1916-1918*, Педагошки музеј, Београд, 2009, 5.

500 српске деце у француским школама и интернатима. Истовремено је донета одлука о обезбеђивању новца за овај подухват. У допису Министарства образовања Француске од 2. децембра 1915. тражило се да француске школе прикупе податке о броју слободних места. Усвајањем Резолуције и пропратних аката Француска је показала спремност да подржи Србију финансијски, материјално и морално. Дакле, у току 1915. и 1916. године, Француска је учествовала у "српској Голготи", тако што је, примила српске ђаке и студенте у своје школе и универзитете.³

Како би се расветлила једна занимљива и значајна тема из периода Првог светског рата, као што је школовање српских ђака у Француској, у раду је, најпре, размотрен прелазак ђака преко Албаније и путовање бродовима за Француску (први део), затим, правни акти којима је било уређено школовање српских ђака у Француској (други део), организација школовања српских ђака у оквиру француског система образовања (трећи део), свакодневни живот српских ђака у Француској (четврти део) и на послетку значај и утицај школовања српских ђака у Француској на развој српског послератног друштва (пети део).

2. Прелазак преко Албаније и путовање бродовима за Француску

Крајем 1915. године велики број српских ђака, заједно са учитељима, професорима и неколицином родитеља, отиснуо се, преко Црне Горе и Албаније, пут Француске. Путовање је било веома дуго и исцрпљујуће, тако да неки ђаци, услед хладноће, умора и глади, никада нису ни стигли до одређеног одакле је требало да савезничким бродовима буду пребачени у Француску. "Сви су они прешли, са мало изузетака, кршевиту Албанију и искусили све тешкоће и сву горчину одступања пред многобројним и немилосрдним непријатељем. Многи њихови другови остали су заувек у албанским планинама. За време тромесечног одступања под најтежим околностима, без хране и топле одеће, по беспућу, остали су у животу само они које је мајка природа обдарила изузетном телесном отпорношћу. Многи су прешли Албанију са мало албанске опоре проје."⁴

Без обзира на напоран пут преко албанских планина, ђаци су били веома узбуђени при помисли да ће отићи у Француску коју су доживљавали као земљу великих научних открића, колевку идеје прогреса, просвећености и људске племенитости у којој су се кроз векове одигравали најзнаменитији историјски догађаји. Већ почетком децембра 1915. године из Солуна је у Француску кренуо први брод са око стотину млађих ученика и ученица, а из Скадра су пошли они мало старији који су имали више од петнаест година.

Међутим, српски ђаци, изнурени од преласка преко Албаније и ненавикнути на путовање морем, тешко су подносили вожњу бродовима. Код већине се појавила тзв. морска болест. Они који су путовали француским бродовима, као лек за "морску болест" добијали су од Француза кувано вино са хлебом. Захваљујући овом "изванредном" леку морска болест је код већине нестала. "То вино заиста чуда чини! Са нестрпљењем сам

---

³ С. Сретеновић, Француско-српски односи у XIX и XX веку, *Међународни проблеми*, 4/2009, 542.

⁴ Ј. Ђурић, "Путовање српских ђака француским бродом *Provence* из Солуна за Марсељ", *Голгота и Васкрс Србије 1915-1918* (ур. С. Ђурић, В. Стевановић), БИГЗ, Београд, 1986, 279.

чекао оброке куваног вина и хлеба. Вино и хлеб на морској пучини! То ми поче враћати снагу."⁵

Када су коначно, скромно обучени и болесни, пристигли на француско тле, били су с једне стране, радосни, али с друге уплашени и тужни због родитеља, комшија и пријатеља који су остали тамо далеко, у Србији. Бранислав Нушић је у књизи "Деветсто петнаеста" забележио : "Понећемо у недрима, у крајичку једне марамице, прегршт земље српске; понећемо те Отаџбино, собом! Као што у причешћу капљица вина садржава сву величину једне вере, и једног наука, тако ће ова прегршт земље садржавати у себи сву величину једне љубави за Отаџбину и љубави за слободу."⁶

Ипак, гостопримство француског народа, на које су српски ђаци наилазили, донекле је ублажило њихову тугу и страхове. Сваки пут када су бродови са ђацима пристизали, на пристаништу се окупљало много света који их је срдачно дочекивао. Док су ишли улицама, изнурени од дугог пута, "...на балконима и прозорима високих палата начичкао се био силан свет и упућивао им своје поздраве:

- Bravo Serbes, bravo Serbes!

Тако су Французи поздрављали омладину оног народа који се у читавом свету прославио храброшћу и прихватили је као своје сопствене сународнике."⁷

3. Правни акти којима је регулисано питање школовања српских ђака у Француској

Организација наставе и издржавање српских ученика и студената у Француској за време Првог светског рата били су уређени на основу два правна акта: Конвенцијом о школовању српских студената ученика и ученица у француским универзитетима и учитељским школама, потписаном на Крфу 28. октобра 1916. и Уредбом о школовању и васпитању српске омладине, донетом на Крфу 7. октобра 1917.

3.1. Конвенција о школовању српских студената, ученика и ученица у француским универзитетима и учитељским школама

У циљу организовања наставе и издржавања српских студената и ученика у Француској, 28. октобра 1916. на Крфу потписана је Конвенција између српске и француске владе о школовању српских студената ученика и ученица у француским универзитетима и учитељским школама. Конвенција је садржала шест тачака и била је закључена на три године, са могућношћу обнављања уколико за тиме буде потребе.

На основу Конвенције, француске мушке и женске учитељске школе биле су у обавези да сваке године приме на школовање изванредан број ђака. У свакој француској учитељској школи која прими српске ученике, постављао се о трошку српске владе, професор који је предавао српски језик, књижевност и националну историју и који је у исто време био васпитач. Француска влада је једним делом на себе преузела издржавање ученика у интернатима.

⁵ *Ibid.*, 281.

⁶ Љ. Самарџић, *Ходочашће на Крфу*, Театрон, Београд, 2004, 62.

⁷ *Ibid.*, 283.

Када је реч о високошколском образовању, Конвенцијом је било предвиђено да један број српских студената буде ослобођен трошкова уписа и државних такси, као и да Министарство просвете Француске одређеном броју успешних студената обезбеди стипендије. На сваком француском универзитету који је примао српске студенте било је и неколико српских професора. Они су, уз одређену, надокнаду, предавали српски језик, књижевност и националну историју.⁸

3.2. Уредба о школовању и васпитању српске омладине у Француској

Други правни акт који је регулисао школовање српских ђака у Француској за време Првог светског рата била је Уредба о школовању и васпитању српске омладине у Француској, потписана на Крфу 7. октобра 1917. Уредба је имала десет тачака и објављена је 31. октобра 1917. у "Српским новинама" штампаним на Крфу.

Први део Уредбе односио се на рад Просветног одељења, које је установљено у Паризу као одељење Министарства просвете са задатком да води послове у вези са школовањем, васпитавањем и физичким јачањем српске омладине у Француској током Првог светског рата. На челу Просветног одељења био је шеф који је управљао самим одељењем, као и универзитетским, средњошколским и ученичким групама. Осим тога, шеф одељења био је задужен и за послове у вези са смештањем и размештањем студената и других ученика, као и њиховим школовањем.

Уредбом су били регулисани права и обавезе студената, тј. сваког ученика који је положио виши течајни испит и уписао се као редован студент на универзитет, у техничку школу или на припремни курс за техничаре. Трошкове школовања студената, на основу Конвенције о школовању српских студената, ученика и ученица, преузела је француска влада, уз финансијско учешће Министарства просвете Србије.

Осим тога, Уредбом је била уређена организација матурских течајева, као и школовање српских ученика у француским лицејима и колеџима. Када је реч о најмлађима, било је предвиђено да се у местима у којима је постојао довољан број ђака дораслих за основну школу отворе основне школе и да у њима наизменично раде српски и француски учитељи.

На основу Уредбе, уверења и других аката које је Просветно одељење издавало као званичне документе потребне за ступање у другу школу или за легитимисање пред другим властима носила су печат с грбом Краљевине Србије и натписом *Légation de Serbie en France*.⁹

4. Организација школовања српских ђака у оквиру француског система образовања

Сви ученици пристигли из Србије, уклапајући се у француски систем образовања, били су распоређени у основне школе, више основне школе, учитељске школе, трговачке школе, лицеје и колеџе. Све школе биле су интернатског или полуинтернатског типа. Крајем 1916. године, после обављеног лекарског прегледа, за оне који су били способни за војску основан је Ђачки батаљон у Жозјеу (*Jausiers*). За оне ђаке који су то-

---

⁸ М. Николов, 21.

⁹ *Ibid.*, 23-24.

ком школовања у француским школама напунили осамнаест година били су отворени матурски течајеви у Ворпену (*Vorpain*) и Виривилу (*Viriville*), а касније и Српска гимназија у Ници (*Nice*) и Болијеу (*Beaulieu*).

4.1. Основне школе

Број српске деце која су у Француској за време Првог светског рата похађала основне школе био је мали у односу на ђаке других старосних група.¹⁰ Према сачуваним статистичким подацима, највећи број ђака основношколског узраста налазио се на Корзици и то у три града: Ајачију (*Ajaccio*), Бокоњану (*Bocognano*) и Учану (*Ucciano*). У овим основним школама настава се одвијала према плану и програму који су у Србији били на снази пре Првог светског рата. Предавања су била двојезична, три дана у недељи на српском, а три дана на француском. Захваљујући оваквој организацији наставе, деца су за релативно кратко време савладала за њих страни, француски језик, као и предвиђено школско градиво.¹¹

4.2. Више основне школе, лицеји и колеџи

Српски ученици који нису били старији од осамнаест година су, након доласка, почетком 1916. године, распоређени по француским вишим основним и средњим школама – лицејима и колеџима. У француским лицејима и колеџима, они су учили по наставном плану и програму одређеном за те школе, а свака група српских ђака имала је посебног наставника за српски језик, националну историју и географију, као и васпитача. Српски ђаци су, као и њихови француски другови, живели у интернатима.

Без обзира на почетне тешкоће, као што су навикавање на нове животне околности и разумевање страног језика и културе, српски ђаци су постигали добре резултате, којима су били задовољни и француски и српски професори. "Постигнути резултати су веома задовољавајући и они уливају наду да се процес упознавања са француском цивилизацијом, након повратка ових младих људи у њихову домовину, неће тиме прекинути."¹²

Српске ђаке су у француским лицејима и колеџима често посећивале знамените личности из политичког и друштвеног живота Француске, али и Србије. Тако је и сам престолонаследник Александар Карађорђевић 16. марта 1916. обишао колеџ у Фонтенблоу. Министар просвете Србије, Љ. Давидовић, који је у великој мери заслужан за реализацију идеје о школовању српских ђака у Француској и сам их је посетио више пута. Приликом једног од обилазака упутио је писмо захвалности француској влади у коме, између осталог, стоји : " У трагичним данима које преживљавамо, српска деца која су се наша у Француској наишла су на незабораван матерински пријем. Влада републике и сав француски народ такмичили су се у племенитости да би им ублажили горчину изгнанства. Ступајући ојађене душе на Ваше тло, наша деца наша су другу отаџбину која

¹⁰ По неким статистичким подацима објављеним 1918. године, током Првог светског рата у Француској се школовало 319 ђака основношколског узраста, и то 200 дечака и 119 девојчица. (М. Николова, 18)

¹¹ М. Николова, 29-30.

¹² Љ. Трговчевић, *Два документа о школовању српске омладине 1917. године*, Историјски гласник 1-2, Београд, 1983, 101 (наведено према : М. Николов, 33).

је умела да утре њихове сузе и она се сада ту припремају да би сутра били генерација достојна својих очева. Следећи племениту традицију Ваше велике отаџбине, Ви сте учествовали у једном делу јединственом у историји и ја имам ту част да Вам, у име Краљевине Србије изразим искрену захвалност родитеља осталих у Србији који ће, знајући да су њихова деца заштићена, са више наде носити свој крст патњи."¹³

4.3. Матурски течајеви

Матурски течајеви организовани су за оне ученике који су имали више од осамнаест година, па по француском закону о школству нису могли да се упишу у француске средње школе. Просветно одељење је, уз сагласност француске владе, средином 1916. године, организовало матурске течајеве у неколико француских градова : Ворпену, Виривилу, Мон Дофену, Жозјеу, Аркеј Кашану, Лоргу, Ници и Боли

4.3.1. Српски ђачки батаљон у Жозјеу

Посебно место у систему матурских течајева заузима Српски ђачки батаљон у Жозјеу организован за ученике старије од осамнаест година и способне за војску. Овај батаљон имао је задатак да пружи војничку спрему, с једне стране, и на матурским течајевима омогући младићима завршетак средњошколског и стручног образовања, с друге стране. Војну обуку и наставу у Жозјеу изводили су Срби.

Иако се рад у Жозјеу одвијао у отежаним условима, захваљујући великом залагању професора и ученика, резултати су били завидни. О томе најбоље сведоче коментари самих Француза : "Ови млади људи постигли су такве резултате да су француски официри који су их видели били задивљени и нису умели довољно речима да похвале њихово војничко држање и дух који код њих влада."¹⁴

Међутим, у децембру 1916. године стигло је наређење министра војног да ђаци рођени 1897. и раније морају да прекину са учењем. Министар просвете, Љубомир Давидовић, био је мишљења да ђаци не треба да прекидају са школовањем јер су Србији преко потребни школовани чиновници. Ипак, Министарски савет је на седници одржаној 28. октобра 1916. донео одлуку да старији ђаци буду пребачени у српске резервне трупе у Бизерти.¹⁵

4.4. Српске гимназије у Ници и Болијеу

У складу са Уредбом о школовању и васпитању српске школске омладине, крајем августа 1916. године Просветно одељење почело је рад на отварању Српске гимназије у Ници. Гимназија је била предвиђена за ученике ослобођене војне обавезе и оне који су имали више од осамнаест година, те нису могли да остану у француским школама.

Занимљиво је да је интернат Српске гимназије био смештен у неколико зграда, међу којима је била и петоспратна Асторија, један од најлепших хотела у Ници. Будући да

---

¹³ Љ. Самарцић, *Ходочашће на Крфу*, Театрон, Београд, 2004, 43 (наведено према : М. Николов, 38).

¹⁴ П. Милосављевић, *Српски ђачки батаљон у Жозјеу (Доњи Алти)*, Историјски гласник, Београд, 1964, 38 (наведено према : М. Николов, 46).

¹⁵ Записи седнице Министарског савета Србије 1915-198, Београд, 345 (наведено према : М. Николов, 46).

су капацитети у Ници били недовољни, а да је временом број ђака бивао све већи, Српска гимназија у Ници закупила је за потребе школовања српских ђака два хотела и две виле у селу удаљеном само неколико километара од Нице у правцу Монте Карла, Болијеу.

Упркос свим тешкоћама које су пратиле рад ове две гимназије, матуранти су доста добро савлађивали средњошколски програм и касније уписивали француске универзитете. Ученици српске гимназије у Ници и Болијеу били су снага за обнову послератне Србије

4.5. Трговачке и пољопривредне школе

Међу српским ђацима који су стигли у Француску било је доста ученика Трговачке академије у Београду, трговачких школа у Скопљу и Битољу, као и пољопривредних и занатских школа.

На основу одлуке Министарства привреде од 29. маја 1916. установљена је Виша трговачка школа у Ексу (*L'école supérieure de commerce serbe à St. Eloi, Aix-en-Provence*), познатој студентској варошици смештеној на тридесетак километара од Марсеља. Настава у школи извођена је према програму Државне трговачке академије у Београду. Ученици који су школске 1916/17. положили испит спремности (матуру) били су упућени у француске више трговачке школе. И они су, по завршетку рата, радили у Министарству финансија и банкама, а неки од њих и у Француско-српској банци у Београду и Скопљу.

Будући да је пољопривреда представљала најзначајнију привредну грану у Србији, још пре почетка Првог светског рата била је успостављена мрежа трогодишњих пољопривредних школа. Дошавши у Француску, земљу широм света познату по вину и сиревима, српски ђаци добили су могућност да наставе школовање у француским пољопривредним школама специјализованим за поједине пољопривредне гране. За школовање ученика у пољопривредним школама било је надлежно Министарство народне привреде¹⁶ које је поставило свог делегата у Паризу. Он се, уз друге послове, бавио и питањима у вези са образовањем српских ђака у француским пољопривредним школама. У фебруару 1916. у Марсељу је основана Привредна инспекција, задужена за бригу о ђацима у трговачким, занатским и пољопривредним школама.

4.6. Образовање студената

У Француској су се, за време Првог светског рата, школовали и српски студенти. Ипак, број студената био је мањи у поређењу са ђацима основних и средњих школа, јер су студенти, због година, подлегали војној обавези. Упркос томе, многи су успели да заврше факултете у Паризу, Лиону, Бордоу, Дижону, Тулузу и другим универзитетским градовима широм Француске. Одмах по доласку српских студената у Француску, за њих је организована настава француског језика, која им је омогућила да, поред споразумевања у свакодневном животу, прате предавања на француском језику.

Конвенцијом о школовању српских студената, ученика и ученица у француским универзитетима и учитељским школама било је предвиђено да француски универ-

¹⁶ Министарство народне привреде је, после повлачења из Србије у јануару 1916., као и друга министарства, деловало са Крфа.

зитети примају сваке године изванредан број студената које одреди српска влада. На сваком универзитету на којем је било српских студената, професори из Србије (један или више њих) предавали су српски језик, књижевност и националну историју, а могли су да држе и допунске часове француским студентима. Приликом уписа на факултет, сваки студент је морао да покаже сведочанство о положеном испиту зрелости у француској или српској средњој школи, с тим што су они студенти који су имали само српско сведочанство морали да пруже и доказ о познавању француског језика, неопходног за праћење наставе. Укупан број студената одређивало је Просветно одељење, уз сагласност француског Министарства просвете. Поједини студенти су били ослобођени плаћања уписа и других државних такси, а неки су добијали и стипендије.

Уредбом о школовању и васпитању српске омладине у Француској било је предвиђено да се један број српских студената школује о трошку француске државе (Министарства просвете и лепих вештина). Просветно одељење омогућило је студирање одличним и врло добрим ученицима примерног владања, као и деци сиромашних родитеља, тј. онима који нису били у могућности да се сами издржавају.

Обавезе студената који су примали српску или француску државну помоћ биле су да редовно похађају наставу и семинаре, предају практичне радове, полагају колоквијуме, дају испите и на крају положи дипломски испит. Сви студенти који су завршили факултете у Француској били на располагању Министарству просвете Србије.¹⁷

Један од већих проблема са којим су се суочили српски студенти на школовању у Француској била је војна обавеза, тј. одлазак на фронт. Министарство просвете и црквених послова више пута је тражило од Министарства војног да се што већи број младих људи ослободи војне обавезе и да им се омогући наставак школовања, схватајући колика ће бити потреба, по завршетку рата, за школованим кадровима. Међутим, Министарство војно је због великог броја погинулих на фронту стално захтевало да се број војника повећава и да се ученици, уместо у школе шаљу на фронт. Неслагање између војних и просветних власти било је сасвим разумљиво. С обзиром на губитке у интелигенцији у току ратова, министар просвете је заступао становиште да не треба допустити да ниједан студент или ученик средњих и стручних школа у Француској прекида школовање како би ишао у војску. Штавише, сматрао је да би требало учинити управо обратно и по могућству упутити из војске у школе што већи број студената и ученика. Тек после дуготрајних преговора министар војни је 8. децембра 1916. одобрио предлог на основу кога војној обавези подлежу само рођени 1896. и раније, способни за војску. Они који су били рођени 1898. нису уопште били обухваћени регрутацијом, док су рођени 1897. упућени у Ђачки батаљон у Жозјеу. Занимљив је податак да је до краја 1917. године из војске пуштено преко 300 ђака, од којих је 150 студената било упућено на школовање у Француску и Италију.

5. Живот српских ђака у Француској

У српским новинама штампаним на Крфу Министарство просвете је од априла до октобра 1916. године објављивало спискове са основним подацима о ученицима који су отишли у Француску. Спискови су састављани на основу првог места боравка у Француској. Увидом у ове податке, долази се до закључка да су деца која су отишла на

---

¹⁷ М. Николов, 86-87.

школовање углавном потицала из богатијих и образованијих породица, док је мали број ђака потицао из сељачких породица.

Изнурени од преласка преко Албаније, скромно обучени и болесни, ступивши на француско тле почетком 1916. године, српски ђаци су, с једне стране, осећали несигурност због незнања страног језика и непознатих људи, а с друге стране, неизмерну захвалност домаћинима. Када је почела настава, већина ђака постизала је веома добре резултате. Ипак, на њихово расположење и испуњење школских обавеза нису могле а да не утичу вести из Србије које су споро пристизале.

Током школовања у Француској, један од највећих проблема за српске ђаке представљао је интернатски начин живота који је подразумевао строгу дисциплину и поштовање одређених правила. Овакав режим живота је, ђацима из Србије, био стран и нов. Они су, као француски ђаци, били обучени у плаве штофане униформе, а на главама су обавезно носили капе. Ради лакшег прилагођавања на интернатски начин живота, сваки ученик имао је своју француску породицу код које је проводио празнике и распусе. Они сиромашни добијали су одећу, обућу и књиге, а неки од њих и мали џепарац. Ученици су у интернатима имали обезбеђена сва три obroka, доручак, ручак и вечеру, а четвртом и недељом су уз оброке добијали мало воћа или колача. Иако су јела углавном припремана на српски начин, ученици су се често жалили на лошу храну. Највише им је сметала количина хлеба коју су добијали, што је разумљиво, јер су код куће навикли да једу пуно хлеба.¹⁸

Поред интернатског начина живота, велики проблем приликом школовања српских ђака у Француској представљао је и недостатак уџбеника, и то на свим нивоима образовања, од основних школа па надаље. Сходно томе жива реч професора била је кључни извор знања, те се учило превасходно из бележака.

У слободно време српски ђаци су упражњавали различите активности, од певања у хоровима, преко ангажовања у литерарним и глумачким дружинама, као и фудбалским клубовима. Упркос тешкој ситуацији кроз коју је пролазила српска омладина, раздвојена од породице и домовине, они се нису много разликовали од својих француских вршњака и волели су све оно што је карактеристично за те године живота. Тако су нпр. српски ђаци, посебно девојке, волели лепо да се обуку, па су џепарац трошили купујући ципеле.¹⁹

Традиција прославе дана Светог Саве у српским школама, која се развијала са ширењем образовања у Србији током XIX и XX, одржана је у француским школама и српским гимназијама и у најтежим тренуцима Првог светског рата. Свечаностима су, поред српских ђака и учитеља, присуствовали и француски ученици, народни посланици, трговци, војници, чиновници, официри. На тим прославама српски ђаци су изводили позоришне представе на српском језику, рецитовали, свирали и певали, а у паузама, професори су држали говоре. Управо захваљујући овим прославама, француска јавност била је у прилици да се упозна са српском традицијом и културом.

Током постојања српских гимназија у Ници и Болијеу, и рада матурских течајева у Жозјеу и Лорги, српски ученици су чак организовали неколико штрајкова. Ови штрајкови су заправо били израз емотивног стања кроз која је пролазила српска омлади-

¹⁸ М. Николова, 72.

¹⁹ М. Сретеновић, Српски ђаци у француској волели су да се лепо обуку", *Политика*, 5.01.2010,

на. Забележено је да је децембра 1917. године дежурни професор за време доручка ударио шамар једном ученику. Схвативши то као повреду младалачког достојанства, сви ученици су ступили у тродневни штрајк. Тражили су од управе да се строги професор удаљи из гимназије, а штрајк се завршио тако што је професор премештен.²⁰

У животу српских ђака у Француској било је и веома тужних догађаја, као што је било самоубиство једног матуранта у Болијеу. Он се убио из револвера у хотелу "Асторија". Иначе, важио је за доброг друга и примерног ђака, али су га неки тешки догађаји (између осталог и братовљева смрт) навели да одузме себи живот.²¹

Како се рат ближио крају, млади људи су са великим нестрпљењем ишчекивали повратак кући. С једне стране били су веома срећни, али су, с друге, осећали огромну одговорност. Из иностранства се у Србију, по завршетку рата, вратила читава послератна универзитетска генерација од које се много очекивало. Стрепње пред новим изазовима који их очекују по повратку у отаџбину веома лепо је дочарала једна ученица у матурском задатку под називом "Како замишљам свој повратак у домовину." "Повратак код нас значи сасвим нешто друго до повратак обичних изгнаника, повратак код нас значи почетак нечега, и када се будемо вратили, изгледаће нам као да смо се поново родили а изгнанство као један ружан сан... И тако у новом животу преданог рада схватићемо смисао живота коју сад још тражимо, док сада ни рукама да је дохватимо, а она нестане, ишчезне и остави нас у тами питајући. Спремајмо се за повратак, спремајмо се, али нека нам је увек у памети шта се од нас тражи и какву ћемо земљу затећи. Те две идеје нека нам буду вође целог нашег школовања у Француској или ма где у савезничкој земљи и надајући се да ће *наша* Србија, коју ми будемо створили бити и јача и боља но Србија чију ћемо слику затећи у повратку."²²

6. Значај и утицај школовања српских ђака у Француској за време Првог светског рата на развој српског послератног друштва

Значај школовања српских ђака у Француској за време Првог светског рата огледа се, пре свега, у томе што је остварен континуитет у образовању српске омладине током XX века. У окупираној Србији већина школа није радила, а онај део ђака који је остао, наставио је нередовно школовање по наставним плановима и програмима аустро-угарског и бугарског окупатора. За разлику од њих, они који су отишли у Француску, имали су прилике да наставе школовање у француским школама или у оквиру матурских течајева, а касније и у гимназијама у Ници и Болијеу. Њихово школовање у Француској оставило је дубок траг у српској историји XX века.

Приликом разматрања утицаја који је школовање српских ђака у Француској за време Првог светског рата имало на развој српског послератног друштва, морају се узети у обзир два аспекта. Први је личне природе, у смислу утицаја који је школовање у Француској оставило на лични и професионални живот тих младих људи који су се вратили у Србију да стеченим знањима допринесу њеном напретку. Други аспект је поли-

---

²⁰ М. Николов, 114-115.

²¹ *Ibid.*, 115.

²² АС, МПС, РО, Париз, 1919, Ф XLI, р./2 : писмени задатак из српској језика ученице Персиде Ђуришић, рађен у Српској гимназији у Болијеу на матурском испиту 25. Августа/ 7. Септембра 1918, под називом *Како замишљам свој повратак у домовину?* (наведено према : М. Николов, 116).

тичке природе и односи се на утицај који је Француска, као држава, имала на Србију, тј. Југославију између два светска рата.

6.1. Стручни и професионални живот српских ђака школованих у Француској

Време које су српски ђаци провели у француским школама током Првог светског рата утицало је како на њихов лични тако и на професионални живот. При повратку у отаџбину, они нису донели само знање, већ манире и стил живота. Нове навике које су стекли у моди, исхрани и свим другим аспектима социјалног живота биле су веома значајне за трансформацију Србију од сељачке, превасходно пољопривредне земље, у модерну државу. "После ратника поче да долази бежанија из Француске и ђаци из француских и енглеских колеџа. Ђаци су дочекани најсрдачније...лепи, симпатични, лепо обучени, они донеше знање француског језика и елеганцију француских одела и шешира. Одмах су падали у очи поред својих другова који су остали под Шумадијом, јер ови беху поцепани, ослабили, у ципелама поткованим плочицама, а млади и леви Французи, како их прозваше девојчице, очараваху своје колегинице."²³

У Француској је, за време Првог светског рата боравио и релативно мали број женске деце. Управо су те ученице, касније, у послератној Србији, представљале значајан проценат школованих жена. Захваљујући Првом светском рату и боравку у Француској, оне су виделе и научиле оно што у то време никако нису могле у својој земљи. Другим речима, и поред страха које је оставио за собом, рат имао је и позитивне стране, у смислу да је управо Први светски рат омогућио српским девојкама да се школују. Образовање су стекле у женским лицејима, учитељским школама и на факултетима широм Француске. Међу њима је било учитељица, лекарки, правница, професорки итд. Чињеница да су биле школоване, омогућила им је да буду економски независне. Будући да у предратној Србији готово да није било школованих жена, француске ученице одиграле веома значајну улогу у оквиру друштвених промена које су наступиле између два светска рата. Наиме, преображај српског друштва, подразумевао је и стручно оспособљавање женске популације. Дакле, може се констатовати да су српске ученице из Француске биле претеча еманципованих жена и учествовале су у креирању новог културног и друштвеног миљеа послератне Србије.

Осим знања француског језика и елеганције, "француски ђаци" (како су их у Србији називали), били су ти који су у стварање нове државе унели елементе западне културе. Њихови успеси у свим областима природних и друштвених наука сведоче о квалитету образовања које су стекли у Француској. Осим што је школовање у француском систему имало далекосежни утицај на њихов професионални живот, "они су такви постали симбол једног новог времена и историјских дешавања. Тако се ни друштвена историја Србије не може комплексно сагледати без утицаја који су француски ђаци имали на свакодневни живот обичних људи или на друштвенополитичка збивања у међуратној Србији."²⁴

²³ М. Јаковљевић, "Изданци Шумадије, Београд, 2009, 253.

²⁴ М. Николов, 119.

6.2. Утицај Француске на Србију између два светска рата

Солидарност коју су Французи исказали као војни савезници омогућивши српским ђацима да наставе школовање у њиховој земљи, оставила је далекосежан утицај не само на ђаке, већ и на друштвенополитички и културни живот Србије. Уосталом, Француска то и јесте била намера о чему најбоље сведочи писмо Леона Поанкареа упућено председнику француске Скупштине у септембру 1916. године. У писму, између осталог, стоји : "Сматрам, као и Ви, да постоји виши интерес за бржи развој нама склоне интелектуалне елите Србије, којој ћемо дати печат француске културе."²⁵ Дакле, француска влада, није тежила само збрињавању српске деце и омладине, већ су се иза тог акта солидарности, налазили и неки други мотиви. Наиме, кроз процес образовања, Француска је желела да оствари своје дугорочне интересе у Србији, односно Југославији, у чему је и успела. Француски утицај у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, а касније и у Краљевини Југославији, био је уочљив у свим сферама друштвеног и политичког живота. На послетку, али свакако не најмање важно, циљ ширења француске културе и учења француског језика био је да се умањи немачки утицај на Балкану.

Једна од кључних полуга далекосежног утицаја Француза на Србију био је управо француски језик. Учењем француског језика формирале су се нове генерације на традицијама француске културе. Иначе, за учење француског језика од великог значаја је било оснивање Француско-српске школе *Saint Joseph* у Београду. Поред тога, за неговање културних веза између Француске и Србије била су заслужна и бројна удружења, попут Друштва пријатеља Француске (*Société des amis de la France*) и Удружење бивших ученика француских школа, основано у Београду 1930. године. Циљ овог другог удружења био је да окупља ђаке школоване у Француској, негује и шири дух француске културе и пружи помоћ ученицима приликом запошљавања по повратку из Француске.²⁶

7. Закључни осврт

Током Првог светског рата у Француској се школовало више од 4.000 ђака и студената. Након што је рат окончан, већина њих се вратила у Србију. Француски ђаци имали су, у периоду између два светска рата, значајан политички, привредни и културни утицај у својој земљи. Захваљујући знању, искуству и манирима стеченим током година школовања у Француској и њиховој несебичној посвећености јачању и унапређењу отаџбине, Србија је од сељачке, пољопривредне земље полако почела да се трансформира у модерну државу.

Данас, сто година након почетка Првог светског рата, велики број младих и даље одлази из Србије на школовање у иностранство. У оно време ђаци су одлазили јер је домовину потресао рат, док је данас напуштају из неких других разлога. Но, није проблем у томе што одлазе. Напротив, не може се оспорити да је јако добро да млади људи стичу знања и искуства у страним земљама широм света. Али, засигурно није добро то што ретко ко од њих одлази са идејом да се врати и ради на стварању боље и модерније Србије.

---

²⁵ Љ. Трговчевић, "Прилог проучавању организације школовања српске омладине у Француској почетком 1916", *Зборник радова*, Историјски институт, Београд, 1987, 268 (наведено према : М. Николова, 119).

²⁶ М. Николова, 119-120.

Током протеклих сто година Србија је много тога добила и још више тога изгубила. Чини се да је један од већих губитака, који ће имати далекосежне последице, губитак ентузијазма који нам је у аманет оставила српска ученица у свом матурском раду "Како замишљам свој повратак у домовину". У годинама које су пред нама, за Србију ће, поред решавања бројних проблема у свим сегментима привреде и друштва, један од кључних изазова бити рад на томе да се код младих људи поврати вера да својим знањем, стеченим овде или у иностранству, могу своју земљу учинити јачом и бољом.

* * *

EDUCATION OF THE SERBIAN STUDENTS IN FRANCE DURING THE FIRST WORLD WAR

Summary: The paper deals with education of the Serbian students in France during the First World War. After introductory notes with regard to realization of this project, the first part of the article is devoted to the transit of the Serbian students through Albania and their journey by boats to France. The legal documents on the education of the Serbian students in France during the First World War are analyzed in the second part of the paper. The third part is dedicated to organization of the education of the Serbian students within the French education system and the fourth part to life of the Serbian students in France. The special attention is paid to education of the Serbian students on the universities throughout France. Finally, the author analyses importance and impact of the education of the Serbian students in France on development of the Serbian postwar society.

Keywords: First World War, Serbian students, France, Serbia, education.